

BIDASOA - TXINGUDI
Hidronimia zehatz kokatzeko txostena

Juan San Martin
Euskaltzaina

Ez dut esan beharrik onomastikak berez ikerketarako adibideak eskaintzen dizkigula eta izenok ahal den erarik jatorrean gordetzea komeni zaigula.

Bidasoa hidronimoa antzinatik datorkigun izena dugu, ibaiaz gainera itsasadarrentzat erabili dena. Antzinatik diot, zeren erromar geografoek aipatzen zuten Oiasso eta Oearsso eskualdea bere sustrai duenez gero. **Txingudi** ordea Hendaia toki jakin bat da. Eta orain, gure egunotako uste oker baten arabera, Bidasoaren lekua hartzen ari da.

Esan bezala, bata antzinatik dokumentaturik datorkigun hidronimoa da, itsasadar zein ibai, gaur oraindik mugaren bi alderdiak hartzen dituena; bestea ordea joan zen mendearen erdialdera arte dokumentatu gabea, orain Hendaia aldean golko jakin bati soilik deritzaiona, herri kaskoaren ifarraldean, ibaiaren Kanaletik harat, Gazteluzar ingurutik Zokoburu aldera irekitzen den golkoa hain zuzen.

Eusko Jaurlaritzako Hirigintza, Etxebizitza eta Ingurugiroa Sailak, Irun eta Hondarribia arteko Plaiiaunditik Urdanibia aldera dijoan eskualdeari, Bidasoako natur ingurugiroa babesteko Txingudi izena eman zioenez, alde guzietan indartuz eta zabalduz dator Txingudi, Bidasoa izen jatorragoaren kaltetan. Txingudik berez hain oinarri jatorrik ez edukitzeaz gainera, Jaurlaritzako Sail horrek berari ez dagokion eskualdeko izena eman zion.

1998ko urtarrilean, arkeologo batek Irungo Amaia aretoan eman zuen hitzaldi batean zioen, erromarren garaietan Tarraco-tik Txingudira bide bat zetorrela. Harrigarria benetan, astakeria ez bada, arkeologo bategandik hori entzun beharra, zeren erromarren garai hartan ez bai zen ezagutzen Txingudirik. Eskualde guziarentzat era jatorra Oiasso zenez, nondik datorren Bidasso. Gainera Erdi Arotik gure mendera arteko agerietan zein histori liburuetan hain ugari lekukotzen den izena dugu.

Izen aldaketa horrek oker handia ekar dezake Arkeologia, Historia, Hizkuntzalaritza, Geografia eta kulturari dagokienez. Jaurlaritzako kontseilari batek eman zion izen hori, Txingudiko erreserba naturaltzat, Txingudirik ez zen tokian. Horregatik komeni da zuzenketa eskaria egitea. Aldi berean, Sail horri eta Irun-Hondarribia Udaleri dagokien *Txingudiko urak - Aguas de Txingudi* delakoarentzat ere bai. Txingudi, Hendaia aldekoa izatez gainera, han ez bai da ez iturburu, ez errekarik. *Txingudiko urak - Aguas de Txingudi* bezala bataiatu du-

tenek, ez zekiten edo ez ziren ohartu Hondarribirako lehendik Jaizkibel mendia-
ren ifarraldean diren Iturraingo-erreka eta Artzu-errekatik hartzen zirela urik ge-
hienak eta orain, bai Irunerako eta Hondarribirako, Irun eta Lesaka artean muga
egiten duen eta Bidasoaren adar den Endara-errekakoak direla. Eta erreka hori
Bidasoara sartzen den tokian oraindik izen zaharragoa mantentzen du, Erdarla-
tsa. Endara-latsa esan nahi duena. “Latsa”ren tokia gerora latinetikako erreka
hartu baitzuen.

Oker horren ondotik etorri dira bestelako ondorioak, Irun-Oiartzun mugen
eskualdean ireki berri den “Al Campo” supermerkatuaren inguruan sortu den
inguruguneari, bereziki han ireki diren zinema aretoei ere Txingudi izentzat
jartzeaz.

Oiasso, Oarso eskualdea Antzina dokumentatua da. Adibidez, beste zen-
baitzuren artean, hala aipatzen zuten Estrabon, Mela eta Pliniok, duela bi mila
urte. Gero, garai modernoetan ere hala zen Moret, Garibai, Oihenart, Isasti, Go-
rosabal eta gainerako historiagileentzat. Zer esanik ere ez urte batzutan Hona-
ribian bizi izan zen Batxiller Zaldibiarentzat.

Joan zen mendera arteko nafar eta gipuzkoar historiagile guziek lehenago Vi-
dasoa eta, gero lehen letra **B**-ra aldaturik, *Bidasoa*, soil-soilik erabili izan dute
itsasadar eta ibaiari buruzko aipamenetan. Izen hori, lehenagotik zetorren hipotesi
bati jarraituz, Julio Caro Barojak “camino (bide) de Oiasso” aipatzen zuen bere
etimologiaz *Los pueblos del Norte de la Península Ibérica* (Madrid, 1943) liburu-
aren 93. orrialdean. Koldo Mitxelena ere horren aldeko zen. Ikus *Boletín de la Real
Sociedad Vascongada de los Amigos del País*-en (1956, XII, 69-94. orr.) aldizka-
rian argitara eman zuen “Guipúzcoa en la época romana”. Baina bere ustez, 73-74.
orrialdean hain argi adierazten zuenez, latinetikako *Via ad Oiasso*-tik zetorken. Ja-
kina da Oiasso edo Oiarso euskarazko *Oihan* sustraian oinarritzen direla.

Horiez gainera, historiaz asko zekiena genduen Martin Hiribarren askaindar
idazleak *Eskaldunac* (1853) poema liburuaren 94-95. orrialdeetan Bidasoari es-
kaintzen dizkion goramenak irakurgarriak dira.

Hainbeste urtetan Hondarribia eta Irungo Udal artxibategien arduradun izan
zen Serapio Mujikak ere ez du aipatzen Txingudirik bere *Monografía histórica
de la Villa de Irún* (1903) eta *Geografía General del País Vasco-Navarro*. Vol.
Guipúzcoa (1910-1916) liburu bikainetan; zein batean zein bestean, ez inguru-
en adierazpena egitean eta ez gainerakoan.

Esan dudana bezala, Txingudirik ez da agertzen dokumentaturik oso berandu-
ra arte. Txingudi hidronimo hau Hendaian kokatzen da, Pierre Loti idazlea bizi
eta bertan 1923. urtean hil zen “Bakar-etxea” hartatik Zokoburu aldera dagoen
golkoa (*bahía*) da; baina inoiz ez zuen aipatu bere liburu eta idazlanetan, bai or-
dea makinabat aldiz Bidasoa.

Armand Praviel-ek ere *La Costa de Plata y el País Vasco. El Bearne* (1926)
liburuan, beti Bidasoa dakar eta 52-53. orrialdeetako argazkien azpikaldean Ba-
hía de Hendaya bezala jartzen du, orain Txingudi dena. Inguru hauetan kokaturi-
ko literatura lanak ere ez dakarte Txingudirik, bai ordea Bidasoa. Ikus ditzagun

bestela Pierre Lhande euskaltzainak inguru hauetako kondairetan oinarriturik idatzi zituen bi eleberriak, lehena frantsesez *Mirentchu* (1914) eta bigarrena euskaraz *Yolanda* (1921), ez batean ez bestean ez du aipatzen Txingudirik, bai ordea zenbait aldiz Bidassoa eta Bidasoa. Eta eta klinika Irunen zuen Dr. Victoria-no Juaristi donostiarrak Victor Ivan izenordepean burutu zuen *Costa de Plata* (1928) delakoan ere ikus dezakegu hainbeste aldiz Bidasoa dakarrela, gainera eleberri honen XV kapitulua bera “En el Bidasoa” deitzen da.

R. Gallop eta Ph. Veyrin idazleek, bata inglesa eta bestea saboiarra izanik, gure herria maite izatez gainera lan interesgarriak idatzi zituzten. Adibidetzat har ditzagun: Rodney Gallop-en *Los Vascos* (1948), 1930ean ingeles argitaratu zuenaren itzulpena, eta Philippe Veyrin-en *Les Basques* (1947); zeintzuk elkarlanean burutu zuten *Pays Basque de France et d'Espagne* (1951). Liburu horietan maiz aipatzen dute Bidassoa, baina inoiz ere ez Txingudy edo Txingudirik.

Nik dakidanez, horrekin ikustekorik duen izena, Frantziako katrastoan, *Carte des Communes d'Hendaye et d'Urrugne* (Paris, 1866) deritzaionean dator lehen aldiz *Chingody* (= Xingodi, noski), Bidasoaren ertzean, orain Zokoburu den toki berean. Bere inguruko agertzen dira *La Bidassoa Rivière*, *Baie de Hendaye* eta *Ondarraizu* hondartza. Ikus Martin Izagirre Igiñizek argitaratu zuen *Cartografía antigua y paisajes del Bidasoa* (Irun, 1994) liburuaren 303. orrialdean datorren erreproduzioa. Baina, horren arabera, golko edo badia Hendaia zen eta Xingodi orain Zokoburu den Bidasoa ertza.

1925. urtean Hondarribian eratu ziren “Fiestas Euskaras” haietan argitaratu zen Ciudad de *Fuenterrabía*, *Programa de Fiestas Euskaras y Locales, 3 al 13 Septiembre 1925* zeritzon liburuxkan Pio Barojak aurkeztu zuen “El Bidasoa” idazkian aipatzen du *Chingudy*; baina Bidasoaz hainbeste idatzi zuen idazle ospetsuarentzat, zalantzarik gabe, Hendaiaiko golko edo badia zen; ez ibaia ezta ere itsasadarra. Beraz, garbi zuen bertako izen orokorra Bidasoa zela. Liburuxka berean “Satarka”ren olerki bat zetorren “Eusko lore eder” zeritzana eta honela hasten zena: “*Bidasoa-ko lorea zera*”. Sakarka izenordea erabiltzen zuen Klaudio Sagartzazu hondarribiar olerkariak *Txinpartak* (1922) liburu hartan, inoiz ez zuen egin Txingudiren aipamenik, baina Pio Barojari eskaini zion “Itzea” olerkiaren azken aurreko bertsoan, 83. orrialdean, hara zer zioen:

Jauregi eder
Antziñakoan,
Gizon txit jakintsu bat bizi da.
Bidasoako
Txapelaundia,
Edeztizundari ezaguna.

Gauza bera esan dezakegu *Intza begietan* (1957) liburuko olerkiez, “Ondarribia” zeritzon olerki sarituaren esaldi batean agertuko zigun: “*Ain maite degun Bidasoa ibaia*”; baina, hemen ere Txingudiren aipamenik ez. Eta horren ondorean zetorren “Ama berbera” olerkia, 84. orrialdean, Bidasoaz handikako anai maiteei eskainia.

Luis de Urantz (Luis Rodríguez Gal) zenak *Lo que el río vio. Biografía del río Bidasoa* (1955) liburu bikainaren 6 eta 294. orrialdeetan dakar “*bahía de Chingudi*”, baina honek ere, Pio Barojak bezala, ez itsasadarrarentzat eta ez ibaiarentzat. Horiek argi bereizten zekiten eta seguruenik Txingudiren lehen berriak izango dira, baina hidronimotzat non eta zer den jakinaren gainean.

Bitáño (Nikolas Alzola Gerediaga) adiskideak *Atalak* (1967) zeritzan ipui eta kontakizun liburuaren 88. orrialdean, “Bakar-Etxea” eta Pierre Lotiren oroimenez idaztean dakar honako esaldi hau: “Zenbat bidar egon ete zan Txingudi itsasadar oni begira Loti, Jaizkibel mendirantza bere itsas-gizon begiak, orain ni nagon moduan,...”. Hemendik jaso zuen Ibon Sarasolak **itsasadar** hitzaren adibideetariko bat bere *Euskal Hiztegi* (1996) bikainerako. Bitáño zenaren liburu horri, “Ataleri ataltxo bat” izenpean hitzaurrea egin nioenean, nik neuk ere pentsatzen nuen Txingudi itsasadarra zela. Izan ere, lehorraren barnekaldean jaio ginenok ez dakigu itsasadar eta bahía den golkoa behar bezala bereizten. Baina Hondarribian bizitzera etorri nintzenean eta bertako tokizenak aztertzen hasi, *estuario* eta *bahía* bereizten ikasteaz gainera, hondarribiar arratzaleen artean egin nituen galderetatik jabetu nintzen gauza bat zela Txingudi golko (*bahía*) eta oso beste bat Bidasoa itsasadar (*estuarioa*) eta ibaia. Arrantzaleok badakite Txingudi, Hendaia partean, Gazteluzar ingurutik Zokobururakoa dela.

Leonardo Urteagak *Guía sentimental del Bidasoa* (1976) liburuan, bere artikuluez gainera, Bidasoa eta bere inguruaz idatziak ziren artikulua bildumaz osatua da. Fausto Arozenaren idazki batek “Chingudi” du izenburuz, 26-29. orrialdeetan datorrenez, baina gero idazki guzian Bidasoa soil soilik erabiltzen du, eta idazkiaren barnean ezarriarik duen D. Regoyosen irudiak izenburuz azaltzen du *Bahía de Chingudi*. Ondotik Murlane Michelena irundar berak ere aipatzen du Txingudi, baina kokapenez ez digu argi gehiegirik eskaintzen. Han bertan Koldo Mitxelenak Murlane Michelenaoren oroitzapenez, gaztelerez idazten zuten euskotarrei buruz eskaintzen duenean argi dakar: “la desembocadura del Bidasoa” (100. or.). Ezin zen beste era batera izan *Vía ad Oiaso* etimologia proposatzen zuen hizkuntzalariarentzat. Liburuan zehar nabari denez, idazle batzuk, Bidasoaren izen bera hainbeste aldiz ez errepikatzearen edo Txingudi aipatuz ordezkatzeko zutela, sinonimo gisa; horiek dira literaturgintzan hartzen diren lizentziak. Baina horietako gehienek bazekiten bereizten, Bidasoa itsasadar zela eta bere barnean Txingudi golkoa. Bestela, ondo pentsatuz, liburuak berak ez zuen eramango *Guía sentimental del Bidasoa* izenburutzat.

Nahasketa horrek gure historia eta kulturari ez dio onik egiten. Arkeologo, historiagile, zein hizkuntzalari edo geografi-kulturari begira, behar-beharrezko da zehaztasuna, bereziki iker lanetarako. Horregatik iruditzen zait Euskaltzaindia bezalako erakunde batentzat legezko dela Eusko Jaurlaritzaren Hirigintza, Etxebizitza eta Ingurugiroa Sailari aditzera ematea, Txingudiko erreserba naturalaren ordezkari Bidasoako erreserba naturala jar ditzaten. Gainera, aditzera eman, Txingudirik ez dela Euskal Herkidegoaren barnean.

Era berean, Irun eta Hondarribiko Udalei *Txingudiko urak - Aguas de Txingudi* izena duen ur-partsuergoari ere nolabaiteko aldakuntza eman diezaioten.

Behingoz argi eta garbi gelditu bedi: Antzinatek agirietan etengabe datorki-gun **Bidasoa** dela era jatorra itsasadar eta ibaiarentzat. Aldiz, Bidasoaren barnean badela Hendaia partean Gazteluzartik Zokoburu aldera dagoen golko bat **Txingudi** izena duena, baina agiri zaharretan inoiz agertzen ez dena.

LABURPENA

Lan honen bidez Bidasoa - Txingudi izenen nahasketaz aditzera ematen da, harrigarria baderitzagu ere arkeologia, historia, hizkuntzalaritza eta geografiaren onerako zer den bata eta zer bestea erakutsi beharrean aurkitzen gara Bidasoa antzinateko *Via ad Oiasso*-tik dator noski, itsasadar zein Nafarroatik datorren ibaiaren izentzat. Txingudi ordea, Frantziako katastroan aurkitzen da lehen aldiz *Chingody* bezala 1866. urtean markaturik datorreriez orain Soloburu den toki berean. Mende honen haseran bertan idazleek, geografoek eta historiagileek beti zuzen eta ondo erabili izan dituzte itsasadarra eta Hendaia golkoa bereiztean, baina 70. amarkadan hasten dira batzuek Bidasoarekin nahasten. Nahasketa horrek abiadura handiagoa hartzen du Eusko Jaurlaritzako kontseilari batek Txingudiko erreserba naturala izendatzeaz eta geroago eta indar gehiagoz dator Irun eta Hondarribiko udalek Endarra-errekatik hartzen diren urei ere *Txingudiko* Urak izenez bataiatzeaz. Huts larria deritzagu eta kultura orokorraren onerako nolabait zuzendu beharrezkoa iruditzen zaigu.

RESUME

Nous attirons l'attention sur le fait que l'on est en train de confondre les noms Bidassoa - Txingudi, au détriment de la culture, qui affecte principalement l'archéologie, l'histoire, la linguistique et la géographie. Bidassoa provient de l'antiquité: *Via ad Oiasso*, qui désigne l'estuaire et aussi le fleuve qui coule depuis la Navarre, selon en témoigne l'histoire. Alors que Txingudi apparaît dans le cadastre français en 1866, sous le nom de Chingody, pour dénommer ce que l'on connaît aujourd'hui comme Zokoburu. Pour éclaircir ce fait, des écrivains, des historiens et des géographes nous apportent leur témoignage. Durant ce siècle, nous avons commencé à appeler Txingudi la baie d'Hendaye, et à partir des années 70, quelques écrivains viennent à confondre Bidassoa et Txingudi. C'est à partir de là qu'un conseiller du Gouvernement Basque, par erreur, a baptisé la réserve naturelle sous le nom de Txingudi, celle-ci s'étendrait de Plaiaundi vers Urdanibia, et pour terminer, les mairies d'Irun et d'Hondarribie ont créé Aguas del Txingudi (les eaux du Txingudi) les eaux qui proviennent de Endarra-erreka. Ce sont des erreurs que l'on devrait corriger pour le bien de la culture générale.

SUMMARY

A word of warning is given over «Bidassoa-Txingudi» which causes confusion to the prejudice of local culture, principally in archeology, history, linguistics and geography. Bidassoa dates from antiquity, *Via ad Oiasso*, as the estuary and the river including the part in Navarre were known, as we can see historically. On the other hand, Txingudi appears only as far back as 1866, as «Chingody», referring to what is now known as Zokoburu. To make this clear the testimony of writers and experts in geography and

history are presented. During this century the Hendaye Bay came to be known as Txingudi and since the 1970s some authors have confused Bidasoa with Txingudi. For this reason an adviser from the Basque Government, mistakenly named the Nature Reserve, including Plaiaundi up to Urdanibia «Txingudi». And finally the Irún and Hondarribia Town Halls set up «The Txingudi Waters» referring to the waters from Endara-erreka. These errors should be corrected for the sake of local culture.

RESUMEN

Se da un toque de atención sobre Bidasoa - Txingudi que se están, confundiendo en perjuicio de la cultura que afecta principalmente a la arqueología, la historia, la lingüística y la geografía. Bidasoa procede de la antigüedad, *Via ad Oiasso*, para designar tanto al estuario como a la ría que discurre desde la parte navarra, según se atestigua a través de la historia. Mientras que Txingudi aparece en la catastro de Francia en 1866, en forma de *Chingody*, para denominar a lo que hoy se conoce por Zokoburu. Para aclarar, se aportan testimonios de escritores, geógrafos e historiadores. Durante el presente siglo se empezó a denominar Txingudi a la bahía de Hendaya y desde la década del 70 algunos escritores vienen confundiendo Bidasoa con Txingudi. De ahí un consejero del Gobierno Vasco, equivocadamente, bautizó la reserva natural de Txingudi, haciendo extensivo desde Plaiaundi hacia Urdanibia y por último los ayuntamientos de Irún y Hondarribia crearon *Agua de Txingudi* a las procedentes de Endara-erreka. Son errores que se deberían de subsanar para el bien de la cultura general.